

K. MARX, KRITIKH THS EDBELANHL
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ
ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ,
ΠΑΡΑΝΟΜΙΑΣ, 1972

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε ό,τι αφορά τη Γερμανία, ή *κριτική τής θρησκείας* έχει κατά τὸ οὐσιώδες τῆς μέρος τερματιστεῖ καὶ ή κριτική τῆς θρησκείας εἶναι ή προϋπόθεση γιά κάθε κριτική.

Ἡ *ἐγκόσμια* ὑπαρξη τῆς πλάνης ἀμφισβητεῖται ἀπό τή στιγμή πού ή οὐράνιά τῆς oratio pro aris et focus* ἀναιρεῖται. Ὁ ἄνθρωπος πού δέν θά ἔχει βρεῖ στή φαντασμαγορική πραγματικότητα τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου ἀναζητοῦσε ἕναν ὑπεράνθρωπο, παρὰ τήν ἀντανάκλαση τοῦ ἑαυτοῦ του, δέν θά εἶναι πιά διατεθειμένος νά βρῖσκει ἀπλῶς τήν *ὁμοίωσή* του, τόν μὴ-ἄνθρωπο, ἐκεῖ ὅπου ἀναζητᾶ, καὶ ὑποχρεωτικά πρέπει νά ἀναζητᾶ, τήν αὐθεντική του πραγματικότητα.

Ἡ βάση τῆς ἀνιθρησκευτικῆς κριτικῆς εἶναι: *ὁ ἄνθρωπος κάνει τή θρησκεία*, ὄχι ή θρησκεία τόν ἄνθρωπο. Βέβαια, ή θρησκεία εἶναι ή αὐτοσυνείδηση καὶ ή αὐτοσυναίσθηση τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀκόμη δέν ἔχει βρεῖ τόν ἑαυτό του, ἢ πού τόν ἔχει ξαναχάσει. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως δέν εἶναι μιὰ ἀφηρημένη οὐσία κουρνιασμένη κάπου ἔξω ἀπό τόν κόσμο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ *κόσμος τοῦ ἀνθρώπου*, τὸ Κράτος, ή κοινωνία. Τὸ Κράτος αὐτό, ή κοινωνία αὐτή, παράγουν τή θρησκεία, μιὰ *ἀνεστραμμένη συνείδηση τοῦ κόσμου*, γιὰ τὴν αὐτὰ τὰ ἴδια εἶναι ἕνας *κόσμος ἀνεστραμμένος*. Ἡ θρησκεία εἶναι ή καθολική θεωρία τοῦ κόσμου τούτου, ή ἐγκυκλοπαιδική του συνόψιση, ή ἐκλαϊκευμένη λογική του, τὸ σπιριτουαλιστικό του point d' honneur, ὁ ἐνθουσιασμός του, ή ἠθική του κύρωση, τὸ μεγαλόπρεπο συμπλήρωμά του, τὸ καθολικό θεμέλιο τῆς παραμυθίας του καὶ τῆς δικαίωσής του. Εἶναι ή *φαντασμαγορική πραγμάτωση* τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, γιὰ τὴν ή ἀνθρώπινη οὐσία δέν ἔχει πραγματωθεῖ ἀληθινά. Πάλι λοιπὸν ἐνάντια στή θρησκεία σημαίνει πάλι ἐνάντια *στὸν κόσμο*, πού πνευματικό του ἄρωμα εἶναι ή θρησκεία.

Ἡ *θρησκευτική* καχεξία εἶναι, κατὰ ἕνα μέρος, ή *ἐκφραση* τῆς πραγματικῆς καχεξίας καί, κατὰ ἕνα ἄλλο, ή *διαμαρτυρία* ἐνάντια στήν πραγματική καχεξία. Ἡ θρησκεία εἶναι ὁ στεναγμός τοῦ καταπιεζόμενου πλάσματος, ή θαλπωρὴ ἑνὸς ἄκαρδου κόσμου, εἶναι τὸ πνεῦμα ἑνὸς κόσμου ἀπ' ὅπου τὸ πνεῦμα ἔχει λείψει. Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ *σπιο* τοῦ λαοῦ!

* Λόγος ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν.

Ξεπέρασμα της θρησκείας σάν *άπατηλῆς* εὐτυχίας τοῦ λαοῦ σημαίνει τὴν *άπαίτηση* τῆς *πραγματικῆς* του εὐτυχίας. Ἡ *άπαίτηση* νὰ ἀρνηθεῖ τις *αὐταπάτες* σχετικά μὲ τὴν κατάσταση τοῦ σημαίνει *άπαίτηση* νὰ ἀρνηθεῖ μιὰ κατάσταση ποὺ ἔχει *ανάγκη* ἀπὸ *αὐταπάτες*. Ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας εἶναι λοιπὸν *ἐν σπέρματι* ἡ *κριτικὴ τῆς κοιλάδας αὐτῆς τῶν δακρῶν*, ποὺ ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ τὸ *φωτοστέφανό* της.

Ἡ κριτικὴ ξεγύμνωσε τις *άλυσίδες* ἀπὸ τὰ φανταστικά λουλούδια ποὺ τις σκέπαζαν, ὄχι γιὰ νὰ κουβαλᾷ ὁ ἄνθρωπος τις *άλυσίδες* χωρὶς φαντασία, ἀπελπισμένα, ἀλλὰ γιὰ νὰ πετάξει τις *άλυσίδες* καὶ νὰ περισυλλέξει τὸ ζωντανὸ ἀνθό. Ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας καταστρέφει τις *αὐταπάτες* τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ μπορέσει (αὐτὸς) νὰ δράσει, νὰ σκεφτεῖ, νὰ διαμορφώσει τὴν πραγματικότητά του σάν ἄνθρωπος ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τις *αὐταπάτες*, ποὺ ἔχει φτάσει στὴν ἡλικία τοῦ λόγου, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, δηλαδή γύρω ἀπὸ τὸν πραγματικὸ του ἥλιο. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι παρὰ ὁ *άπατηλὸς ἥλιος* ποὺ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὅσο ὁ ἄνθρωπος δὲν περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του.

Στόχος τῆς ἱστορίας εἶναι, λοιπὸν, μετὰ τὴν *ἐξαφάνιση* τοῦ *Ἐπέκεινα τῆς ἀλήθειας*, νὰ καθιερώσει τὴν *ἀλήθεια* τοῦ *Ἐνθάδε*. Κατ' ἀρχὴν, εἶναι στόχος τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ὑπηρετεῖ τὴν ἱστορία, ἀμέσως μόλις ξεμασκαρευτεῖ ἡ *ἱερὴ μορφή* τῆς αὐτοαλλοτρίωσης τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ξεμασκαρέψει τὴν αὐτο-αλλοτρίωση καὶ στὶς βέβηλες μορφές της. Ἡ κριτικὴ τοῦ οὐρανοῦ μετατρέπεται ἔτσι σὲ κριτικὴ τῆς γῆς, ἡ *κριτικὴ τῆς θρησκείας* σὲ *κριτικὴ τοῦ δικαίου*, ἡ *κριτικὴ τῆς θεολογίας* σὲ *κριτικὴ τῆς πολιτικῆς*.

Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ — συμβολὴ σ' αὐτὸ τὸ καθῆκον — ἀσχολεῖται κατ' ἀρχὴν ὄχι μὲ τὸ πρωτότυπο, ἀλλὰ μὲ τὸ ἀντίγραφο, τὴ γερμανικὴ *φιλοσοφία* τοῦ Κράτους καὶ τοῦ δικαίου, ἐπειδὴ καὶ μόνο ἀφορᾷ τὴ *Γερμανία*.

Ἄν θέλαμε νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ γερμανικὸ *status-quo*, καὶ μάλιστα ἂν αὐτὸ τὸ κάναμε μὲ τὸ μόνο σωστὸ τρόπο, δηλαδή νὰ τὸ ἀρνηθοῦμε, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ παρέμενε πάντα ἕνας *ἀναχρονισμός*. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀρνηση, ἡ ἀπόρριψη τῆς τωρινῆς μας πολιτικῆς κατάστασης, εἶναι κιόλας μιὰ σκονισμένη ὑπόθεση ριγμένη στὸ ἱστορικὸ χρονοντούλαπο τῶν σημερινῶν λαῶν. Ἄν ἀρνηθῶ τις *πουδραρισμένες* περοῦκες, θὰ ἀπομείνουν οἱ μὴ *πουδραρισμένες*. Ὅταν ἀρνοῦμαι τὴν κατάσταση τῆς Γερμανίας τοῦ 1843, θὰ βρεθῶ, σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ ἡμερολόγιο, μόλις στὰ 1789, κι ἀκόμη λιγότερο στὴν καρδιά τοῦ σήμερα.

Ναί, ἡ γερμανικὴ ἱστορία *καμαρώνει* γιὰ μιὰ ἐξέλιξη ποὺ δὲν *παραδειγματίστηκε* ἀπὸ κανένα λαὸ στὸ ἱστορικὸ στερέωμα καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν θὰ *παραδειγματιστεῖ* κανένας λαός. Πραγματικά, *μοιραστήκαμε* μὲ τοὺς σύγχρονους λαοὺς τις *παλινορθώσεις* τους

χωρὶς νὰ *μοιραστοῦμε* τις *ἐπαναστάσεις* τους. Γνωρίσαμε *παλινορθώσεις* πρώτα-πρώτα γιὰτι ἄλλοι λαοὶ *τόλμησαν* νὰ κάνουν *ἐπανάσταση*, καὶ δεύτερον, γιὰτι σὲ ἄλλους λαοὺς ἐγινε *ἀντεπανάσταση*. Τὴν πρώτη φορά γιὰτι οἱ *ἀφεντάδες* μας *φοβοῦνταν*, τὴ δεύτερη γιὰτι δὲν *φοβοῦνταν*. Μὲ τοὺς *ποιμένες* μας *ἐπικεφαλῆς*, δὲν *βρεθήκαμε* ποτὲ *συντροφιά* μὲ τὴν *ἐλευθερία* παρὰ μιὰ φορά μόνο, τὴν *ἡμέρα τοῦ ἐνταφιασμοῦ* της.

Ἐπάρχει μιὰ σχολὴ ποὺ νομιμοποιεῖ τὴ σημερινὴ *κατάπτωση* μὲ τὴ *χθεσινὴ κατάπτωση*, μιὰ σχολὴ ποὺ χαρακτηρίζει σάν *ἐξέγερση* τὴν *παραμικρὴ κραυγὴ* τοῦ *σκλάβου* ἐνάντια στὸ *κνοῦτο*, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ τὸ *κνοῦτο* εἶναι *κνοῦτο* μὲ μακρὰ *παράδοση*, *κνοῦτο* *παλιὰς* *ράτσας*, *κνοῦτο ἱστορικὸ*· μιὰ σχολὴ στὴν ὁποία ἡ *ἱστορία* δὲν δείχνει — ὅπως ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ στὸν *δουλο* του Μωυσῆ — παρὰ τὸ *a posteriori* της: εἶναι ἡ *ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου*². Μιὰ σχολὴ ποὺ θὰ εἶχε *εφεύρει* τὴ *γερμανικὴ ἱστορία* ἂν ἡ ἴδια δὲν ἦταν *εφεύρεση* τῆς *γερμανικῆς ἱστορίας*. Εἶναι ὁ Σάυλωκ, ἕνας *δουλὸς* Σάυλωκ ὅμως ποῦ, γιὰ κάθε *λίτρα* *σάρκας* *βγαλμένης* ἀπὸ τὴν *καρδιά* τοῦ λαοῦ, ὀμνύει στὴ *νομιμότητά* της, στὴν *ἱστορικὴ* της *νομιμότητα*, στὴ *γερμανο-χριστιανικὴ* της *νομιμότητα*.

Ἐπάρχουν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, *ἐνθουσιώδεις* *καλοκάγαθοι*, *ἀταβιστικά* *γερμανομανεῖς* καὶ *ἀντανεκλαστικά* *φιλελεύθεροι*, ποὺ *ἀναζητοῦν* τὴν *ἱστορία* τῆς *ἐλευθερίας* μας *πέρα* ἀπὸ τὴν *ἱστορία* μας, *στὰ* *παρθένα* *δάση* τῶν *τευτόνων*. Σὲ τί ὅμως ἡ *ἱστορία* τῆς *ἐλευθερίας* μας *διακρίνεται* ἀπὸ τὴν *ἱστορία* τῆς *ἐλευθερίας* τοῦ *ἀγριογούρουνο*, ἂν τὴ *βρίσκουμε* *μέσα* *στὰ* *δάση*; Ἄλλωστε, ὅπως εἶναι *γνωστὸ* σὲ *δλους*, ἡ *κραυγὴ* *μέσα* *στὸ* *δάσος* *ξανάρχεται* *πίσω* σάν *ἡχώ*. *Κοιμηθεῖτε* *λοιπὸν* *ἐν* *εἰρήνῃ* *παρθένα* *τευτονικά* *δάση*³.

Πόλεμος ἐνάντια στὴν κατάσταση τῆς Γερμανίας. Ἄ ναι! *Βρίσκεται* *κάτω* ἀπὸ τὸ *ἐπίπεδο* τῆς *ἱστορίας*, *κάτω* ἀπὸ *κάθε* *κριτικὴ*, ἀλλὰ *παραμένει* *ἀντικείμενο* *κριτικῆς*, ὅπως ὁ *ἐγκληματίας* ποὺ *βρίσκεται* *κάτω* ἀπὸ τὸ *ἐπίπεδο* τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ *παραμένει* *ἀντικείμενο* τῶν *φροντίδων* τοῦ *δήμιου*. Ὅταν *παλεύει* ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν *κατάσταση*, ἡ *κριτικὴ* δὲν εἶναι *πάθος* τῆς *κεφαλῆς*, εἶναι *κεφαλὴ* τοῦ *πάθους*. Δὲν εἶναι *νυστέρι*, εἶναι *ὄπλο*. Τὸ *ἀντικείμενό* της εἶναι ὁ *ἐχθρός* της, ποὺ *θέλει* ὄχι νὰ τὸν *ἀρνηθεῖ* ἀλλὰ νὰ τὸν *ἐξολοθρεύσει*. Γιὰτι τὸ *πνεῦμα* τῆς *κατάστασης* αὐτῆς *ἔχει* ἤδη *ἀπορριφθεῖ*. Καθ' ἑαυτὴ καὶ *δι'* ἑαυτὴ δὲν εἶναι *πιὰ* *ἀντικείμενο* *ἄξιο* *διαλογοῦ*, ἀλλὰ *μιὰ* *πραγματικὴ* *ὑπαρξη*, τόσο *περιφρονούμενη* ὅσο καὶ *ἄξια* *περιφρόνησης*. Ἡ *κριτικὴ* *δι'* ἑαυτὴ δὲν *ἔχει* *ανάγκη* νὰ *ξεκαθαρίζει* τὰ *πράγματα* σὲ *σχέση* μὲ τὸ *ἀντικείμενο* τοῦτο, γιὰτι οἱ *σχέσεις* της μ' αὐτὸ εἶναι *διαμορφωμένες*. Δὲν *παρουσιάζεται* *πιὰ* σάν *σκοπὸς* *καθ' ἑαυτὸς* ἀλλὰ *μόνο* σάν *μέσο*. Τὸ *βασικὸ* *συναίσθημα* ποὺ τὴν *ἐμπνέει* εἶναι ἡ *ἀγανάκτηση*, ὁ *βασικός* της *στόχος* ἡ *καταγγελία*.

Πρόκειται να περιγραφεί μιὰ ὑποχθόνια ἀμοιβαία πίεση ὄλων τῶν κοινωνικῶν σφαιρῶν· μιὰ γενικὴ καὶ παθητικὴ δυσἀρέσκεια, μιὰ στενότητα ποὺ αὐτοαναγνωρίζεται στὸ βαθμὸ ποὺ αὐτοπαραγνωρίζεται, ὅλα αὐτὰ μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς συστήματος διακυβέρνησης ποῦ, ἐπειδὴ ζεῖ ἀπὸ τὴ συντήρηση ὄλων τῶν μετριοτήτων, δὲν εἶναι τὸ ἴδιο παρὰ ἢ *μετριότητα στὴν ἐξουσία*.

Τί θέαμα! Ἡ ἀτέρμονη διαίρεση τῆς κοινωνίας σ' ἓνα πλῆθος φυλῶν ποὺ ἀντιτίθενται ἢ μιὰ στὴν ἄλλη μὲ τις μικροπρεπεῖς τους ἀντιπάθειες, τὴν κακὴ τους συνείδηση καὶ τὴν ὠμὴ τους μετριότητα, καὶ ποὺ οἱ ἡγέτες τους, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς ἀμφίλογης καὶ δύσπιστης στάσης τῆς καθεμιᾶς ἀπέναντι στίς ἄλλες, τις μεταχειρίζονται ὅλες ἀδιάκριτα, ἂν καὶ μὲ διαφορετικὲς μορφές, σὰν *δοτὲς ὑπάρξεις*. Καὶ τὸ γεγονός ἀκόμη ὅτι *ἐξουσιάζονται, κυβερνιόνται, κατέχονται*, εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ τὸ θεωροῦν καὶ νὰ τὸ διατυμπανίζουν σὰν *παραχώρηση τοῦ οὐρανοῦ!* Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τί ἡγεμόνες κι αὐτοί, ποὺ ἢ μεγαλωσύνη τους εἶναι ἀντίστροφα ἀνάλογη μὲ τὸν ἀριθμὸ τους⁴!

Ἡ κριτικὴ ποὺ ἔχει σὰν ἀντικείμενο μιὰ τέτοια κατάσταση πραγμάτων εἶναι μιὰ κριτικὴ ποὺ *ἔχει μπεῖ στὸν καυγᾶ*, καὶ στὸν καυγᾶ δὲν ἐνδιαφέρει ἂν ὁ ἀντίπαλος εἶναι εὐπατρίδης, ἂν εἶναι τὸ ἴδιο εὐγενικῆς καταγωγῆς μὲ σένα, ἂν εἶναι *ἐνδιαφέρων*, σημασία ἔχει νὰ τὸν χτυπήσεις. Σημασία ἔχει νὰ μὴν παραχωρήσουμε στοὺς Γερμανοὺς οὔτε μιὰ στιγμή ἀυταπάτης καὶ ἐγκαρτέρησης. Πρέπει νὰ κάνουμε τὴν πραγματικὴ καταπίεση ἀκόμη πιὸ καταθλιπτικὴ, προσθέτοντας τὴ συνείδηση τῆς καταπίεσης, νὰ κάνουμε τὸ αἶσχος ἀκόμη πιὸ ἀτιμωτικό, δημοσιοποιώντας το. Πρέπει νὰ περιγράψουμε κάθε σφαῖρα τῆς γερμανικῆς κοινωνίας σὰν *partie honteuse* τῆς γερμανικῆς κοινωνίας, πρέπει νὰ ἐξαναγκάσουμε τις ἀπολιθωμένες αὐτὲς σχέσεις νὰ μποῦν στὸ χορὸ, τραγουδώντας τους τὰ τραγούδια τους. Πρέπει νὰ μάθουμε στὸ λαὸ νὰ *φοβᾶται* τὸν ἑαυτὸ του γιὰ νὰ τοῦ δώσουμε *courage*. Θὰ ἱκανοποιήσουμε ἔτσι μιὰ ἀνάγκη ἀδήριτη τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀνάγκες τῶν λαῶν εἶναι οἱ προσωποποιημένοι ἔσχατοι λόγοι γιὰ τὴν ἱκανοποίησή τους.

Καὶ γιὰ τοὺς *σύγχρονους* ἀκόμη λαοὺς, ἢ πάλι αὐτὴ ἐνάντια στὸ στενὸ περιεχόμενο τοῦ γερμανικοῦ status quo δὲν εἶναι χωρὶς ἐνδιαφέρον, γιὰτι αὐτὸ τὸ status quo εἶναι ἢ *φανερὴ ὀλοκλήρωση τοῦ ancien régime* καὶ τὸ ancien régime εἶναι τὸ *κρυφὸ κουσοῦρι τοῦ σύγχρονου Κράτους*. Ἡ πάλι ἐνάντια στὴν τωρινὴ πολιτικὴ κατάσταση τῆς Γερμανίας εἶναι ἢ πάλι ἐνάντια στὸ παρελθὸν τῶν σύγχρονων λαῶν, καὶ οἱ ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ ἔρχονται πάντοτε νὰ τοὺς ἐνοχλήσουν. Εἶναι διδακτικὸ, γι' αὐτούς, νὰ βλέπουν τὸ ancien régime, ποὺ γνώρισε σ' αὐτοὺς τὴν τραγωδία του, νᾶρχεται στὴ Γερμανία καὶ νὰ παίζει τὴν κωμῶδια του. Ἡ ἱστορία του ἦταν *τραγικὴ*

ὅσο ἦταν ἢ προϋπάρχουσα ἐξουσία τοῦ κόσμου, ὅσο ἢ ἐλευθερία ἦταν μιὰ προσωπικὴ ιδέα, μὲ μιὰ λέξη, ὅσο πίστευε στὸν ἑαυτὸ του καὶ ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ πιστέψει στὴ δικαίωσή του. "Ὅσο τὸ ancien régime, σὰν ἢ ὑπάρχουσα τάξη τοῦ κόσμου, μαχόταν ἐνάντια σ' ἓναν κόσμο ποὺ ἦταν ἀκόμη ἐν τῷ γίγνεσθαι, ἐξέφραζε μιὰ καθολικὴ ἱστορικὴ πλάνη, ὄχι ὅμως προσωπικὴ. Ἡ πτώση του λοιπὸν ἦταν τραγικὴ⁵.

Ἀντίθετα, τὸ τωρινὸ γερμανικὸ καθεστῶς, ποὺ εἶναι ἀναχρονισμός, σὲ ἐκδηλῆ ἀντίθεση μὲ ὅλα τὰ καθολικὰ ἀναγνωρισμένα ἀξιώματα, ξεσκεπάζοντας τὸ μηδὲν τοῦ ancien régime στὰ μάτια τοῦ κόσμου, φαντάζεται μονάχα ὅτι πιστεύει στὸν ἑαυτὸ του καὶ καλεῖ τὸν κόσμο νὰ συμμεριστεῖ τὴν αὐταπάτη του αὐτῆ. "Ἄν πίστευε στὴν ἴδια του τὴν οὐσία, θὰ προσπαθοῦσε νὰ τὴν κρύψει κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια μιᾶς ξένης οὐσίας, θὰ γύρευε τὴ σωτηρία του στὴν ὑποκρισία καὶ τὴ σοφιστικὴ; Τὸ ancien régime τῆς ἐποχῆς μας δὲν εἶναι παρὰ ὁ *κωμικὸς* μιᾶς πολιτικῆς τάξης πραγμάτων, τῆς ὁποίας οἱ *πραγματικοὶ ἥρωες* ἔχουν πεθάνει. Ἡ ἱστορία δουλεύει σὲ βάθος, περνᾷ ἀπὸ πολλαπλὲς φάσεις ὅταν εἶναι νὰ ξεθάψει ἓνα γεράσμενο σχῆμα. Ἡ τελευταία φάση μιᾶς ξεπερασμένης μορφῆς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας εἶναι ἢ κωμῶδια τῆς. Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδας, ποὺ εἶχαν πιά λαβωθεῖ θανάσιμα, τραγικὰ, στὸν «Προμηθεὺς δεσμώτης» τοῦ Αἰσχύλου, ὤφειλαν νὰ ὑποστοῦν κι ἄλλον ἓνα θάνατο, κωμικὸ τὴ φορά αὐτῆ, στοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ. Γιατί ἢ πορεία αὐτῆ τῆς ἱστορίας; Γιὰ νὰ μπορέσει ἢ ἀνθρωπότητα νὰ ἀποχωριστεῖ *ζένοιαστα* τὸ παρελθόν τῆς. Τὸν ἱστορικὸ αὐτὸ ρόλο τῆς *ζένοιαστῆς* διεκδικοῦμε γιὰ τις πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Γερμανίας.

Ὡστόσο, ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ἢ *σύγχρονη* πολιτικοκοινωνικὴ πραγματικότητα ὑποβάλλεται ἢ ἴδια στὴν κριτικὴ, ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ἢ κριτικὴ ἀνυψώνεται σὲ προβλήματα πραγματικὰ ἀνθρώπινα, βρίσκειται ἔξω ἀπὸ τὸ γερμανικὸ status quo, ἀλλοιωτικά θὰ ἔψαχνε γιὰ τὸ ἀντικείμενό της *κάτω* ἀπὸ τὸ ἴδιο τῆς τὸ ἀντικείμενο. "Ἐνα παράδειγμα: οἱ σχέσεις τῆς βιομηχανίας, δηλ. γενικὰ τοῦ κόσμου τοῦ πλοῦτου, μὲ τὸν πολιτικὸ κόσμο εἶναι ἓνα οὐσιώδες πρόβλημα τοῦ καιροῦ μας. Μὲ ποιά μορφή τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀρχίζει νὰ ἀπασχολεῖ τοὺς Γερμανοὺς; Μὲ τὴ μορφή τοῦ *τελωνειακοῦ προστατευτισμοῦ*, τοῦ *ἀπαγορευτικοῦ συστήματος*, τῆς *ἐθνικῆς οἰκονομίας*. Ἡ γερμανομανία παράτησε τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴν ὕλη, κι ἔτσι, ἓνα ὥραϊο πρῶι, οἱ ἱππότες μας τοῦ μπαμπακιοῦ καὶ οἱ ἥρωές μας τοῦ σίδηρου ζύπνησαν μεταμορφωμένοι σὲ πατριῶτες. Ἀρχίζουν λοιπὸν στὴ Γερμανία νὰ ἀναγνωρίζουν τὴν κυριαρχία τοῦ μονοπάλιου στὸ ἐσωτερικὸ παραχωρώντας του τὴν *κυριαρχία στὸ ἐξωτερικὸ*. Ἀρχίζουν λοιπὸν τῶρα στὴν Γερμανία αὐτὸ ποὺ βρίσκεται στὸ τέλος του στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία. Ἡ σκωληκὸβρωτὴ παλιὰ κατάσταση πραγμάτων, ἐνάντια στὴν ὁποία οἱ *χῶρες*

αυτὲς βρίσκονται σὲ θεωρητικὴ ἐξέγερση καὶ ποὺ δὲν τὴν ὑποφέρουν πιά παρὰ ὅπως ὑποφέρονται οἱ ἄλυσίδες, χαιρετίζεται στὴ Γερμανία σὰν ἡ ρόδινη αὐγὴ ἑνὸς ὁμορφου μέλλοντος, ποὺ μόλις τολμᾷ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ δόλια θεωρία στὴν πιὸ ἀνελέητη πρακτικὴ. Ἐνῶ τὸ δίλημμα ποὺ τίθεται στὴν Ἀγγλία καὶ Γαλλία εἶναι: *πολιτικὴ οἰκονομία ἢ κυριαρχία τῆς κοινωνίας πάνω στὸν πλοῦτο*, στὴ Γερμανία εἶναι: *ἐθνικὴ οἰκονομία ἢ κυριαρχία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας πάνω στὴν ἐθνότητα*. Στὴν Ἀγγλία καὶ Γαλλία, πρόκειται γιὰ τὴν ἐξάλειψη τοῦ μονοπωλίου ποὺ ἔχει φτάσει ὡς τὶς ἔσχατες συνέπειές του· στὴ Γερμανία, πρόκειται νὰ πᾶνε ὡς τὶς ἔσχατες συνέπειες τοῦ μονοπωλίου. Ἐκεῖ, ψάχνουν γιὰ τὴ λύση, ἐδῶ, βρίσκονται ἀκόμη στὸ πρόβλημα. Εἶναι τοῦτο ἐπαρκὲς δείγμα τῆς *γερμανικῆς μορφῆς* τῶν σύγχρονων προβλημάτων· τὸ παράδειγμα αὐτὸ δείχνει πῶς ἡ ἱστορία μας, παρόμοια μὲ ἀδέξιο νεοσύλλεκτο, στόχο μέχρι τώρα δὲν εἶχε ἄλλον ἀπὸ τὸ νὰ ξανακάνει μετὰ τοὺς ἄλλους παλιωμένες ἀσκήσεις ἱστορίας.

Ἐφόσον ἡ γερμανικὴ ἐξέλιξη *στὸ σύνολό της* δὲν ξεπερνᾷ τὸ ἐπίπεδο τῆς *πολιτικῆς* ἐξέλιξης τῆς Γερμανίας, ἕνας Γερμανὸς θὰ μπορούσε νὰ καταπιαστῆ μὲ τὰ σύγχρονα προβλήματα ὅπως θὰ μπορούσε νὰ τὸ κάνει κι ἕνας Ρῶσος. Ἀλλὰ ἂν τὸ ἐπὶ μέρους ἄτομο δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ ἔθνους, τὸ ἔθνος στὸ σύνολό του εἶναι πολὺ λιγότερο ἐλεύθερο ὅταν ἕνα ἄτομο ἀπελευθερώνεται. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα συγκαταλέγει ἕναν Σκύθη* ἀνάμεσα στοὺς φιλοσόφους τῆς δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Σκύθες ἔκαναν κάποιο βῆμα πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κουλτούρα.

Εὐτυχῶς, ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ δὲν εἴμαστε Σκύθες.

Ὅπως οἱ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐζησαν τὴν προἱστορία τους φανταστικὰ στὴ *μυθολογία*, ἔτσι κι ἐμεῖς οἱ Γερμανοὶ ζήσαμε τὴ μέλλοντικὴ μας ἱστορία στὴ σκέψη, στὴ *φιλοσοφία*. Εἴμαστε σύγχρονοι μὲ τὴν ἐπικαιρότητα στὸ *φιλοσοφικὸ πεδίο* χωρὶς νὰ εἴμαστε τέτοιοι καὶ *ἱστορικά*. Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ *ἰδεατὴ προέκταση* τῆς γερμανικῆς ἱστορίας. Ἄν λοιπόν, ἀντὶ γιὰ τὰ *oeuvres incomplètes* τῆς πραγματικῆς μας ἱστορίας, κάνουμε τὴν κριτικὴ τῶν *oeuvres posthumes* τῆς ἰδεατῆς μας ἱστορίας, δηλαδὴ τῆς φιλοσοφίας, τότε ἡ κριτικὴ μας θὰ βρεθῆ στὸ κέντρο τῶν προβλημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα λέει ἡ ἐπικαιρότητα: *That is the question*. Αὐτὸ πού, στοὺς προηγμένους λαοὺς, εἶναι *πρακτικὴ* σύγκρουση μὲ τὴ σύγχρονη πολιτικὴ κατάσταση, στὴ Γερμανία, ὅπου τέτοια κατάσταση δὲν ὑπάρχει κἄν ἀκόμη, εἶναι *κριτικὴ* σύγκρουση μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντανάκλαση μιᾶς τέτοιας κατάστασης.

Ἡ γερμανικὴ *φιλοσοφία τοῦ δικαίου καὶ τοῦ Κράτους* εἶναι ἡ μόνη *γερμανικὴ ἱστορία* ποὺ βρίσκεται *al pari* (στὸ ἐπίπεδο) τῆς σύγχρονης

* Ἐννοεῖ τὸν Ἀνάχαρη τὸν Σκύθη.

ἐπίσημης πραγματικότητας. Ὁ γερμανικὸς λαὸς πρέπει λοιπὸν νὰ προσθέσει τὴ φανταστικὴ αὐτὴ ἱστορία στὴν ντὲ φάκτο κατάσταση ποὺ γνωρίζει σήμερα καὶ νὰ ὑποβάλλει στὴν κριτικὴ ὄχι μόνο τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφηρημένη τῆς προέκταση. Τὸ μέλλον του δὲν μπορεῖ νὰ *περιοριστεῖ*, οὔτε στὴν ἄμεση ἄρνηση τῆς πραγματικῆς πολιτικῆς καὶ νομικῆς του κατάστασης, οὔτε στὴν ἄμεση πραγμάτωση τῆς ἰδεατῆς του κατάστασης, γιατί, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄμεση ἄρνηση τῆς πραγματικῆς του κατάστασης, αὐτὸ ἔχει γίνει στὴν ἰδεατὴ του κατάσταση· ὅσο γιὰ τὴν ἄμεση πραγμάτωση τῆς ἰδεατῆς του κατάστασης, κι ἐδῶ βρίσκεται πιὸ μπροστά, ἐνατενίζοντας τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς. Στὴ Γερμανία τὸ *πρακτικὸ* πολιτικὸ κόμμα⁷ δικαιούται λοιπὸν νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν *ἄρνηση τῆς φιλοσοφίας*. Τὸ σφάλμα του δὲν εἶναι ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ, εἶναι νὰ ἐμμένει σὲ μιὰ ἀπαίτηση ποὺ δὲν πραγματώνει, ποὺ δὲν μπορεῖ σοβαρὰ νὰ πραγματώσει. Πιστεῖε ὅτι πραγματώνει τὴν ἄρνηση αὐτὴ γυρίζοντας τὴν πλάτη στὴ φιλοσοφία καὶ πετώντας τῆς, μὲ περιφρονητικὸ ὕφος, μερικὲς ὀργίλες καὶ χυδαῖες φράσεις. Ἐξ αἰτίας τῆς στενότητος τοῦ ἱστορικοῦ του ὀρίζοντα, τὸ κόμμα τοῦτο δὲν θεωρεῖ τὴ φιλοσοφία σὰν ἕνα μέρος τῆς *γερμανικῆς* πραγματικότητας, ἢ τὴν τοποθετεῖ *κάτω* ἀπὸ τὴ γερμανικὴ πρακτικὴ καὶ τὶς θεωρίες ποὺ χρησιμοποιεῖ. Θέλετε νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ *πραγματικὰ σπέρματα ζωῆς*, ξεχνᾶτε ὅμως ὅτι τὸ πραγματικὸ σπέρμα ζωῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ γονιμοποιήθηκε μέχρι σήμερα μόνον μέσα στὸ *κεφάλι* του. Μὲ μιὰ λέξη: *δὲν μπορεῖτε νὰ ξεπεράσετε⁸ τὴ φιλοσοφία χωρὶς νὰ τὴν πραγματώσετε*.

Τὸ ἴδιο σφάλμα, ἀλλὰ τὴ φορά αὐτὴ μὲ ἀντίστροφους παράγοντες, διαπράχθηκε ἀπὸ τὸ *θεωρητικὸ* πολιτικὸ κόμμα, ποὺ σημεῖο ἐκκίνησης του ἦταν ἡ φιλοσοφία.

Αὐτὸ δὲν εἶδε στὴν πάλη τούτη ποὺ διεξάγεται *παρὰ* μόνο τὴν *κριτικὴ* πάλη τῆς *φιλοσοφίας* ἐνάντια στὸ *γερμανικὸ κόσμον*· δὲν ἀντιλήφθηκε ὅτι ἡ φιλοσοφία ποὺ *μέχρι τώρα ἐπικρατοῦσε* ἀποτελοῦσε ἡ ἴδια μέρος αὐτοῦ τοῦ κόσμου καὶ ἦταν τὸ *συμπλήρωμά* του, στὸ *χῶρο* τοῦ ἰδεατοῦ βέβαια. Κριτικὴ ἀπέναντι στὸν ἀντίπαλό της, συμπεριφερόταν μὲ μὴ κριτικὸ τρόπο ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ἴδια ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἴδιες προκειμένες μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ μένοντας στὰ ἀποτελέσματα ὅπου εἶχε αὐτὴ φτάσει, ἢ παρουσιάζοντας ἀπαιτήσεις καὶ ἀποτελέσματα ἀντλημένα ἀπὸ ἄλλοῦ σὰν ἄμεσες ἀπαιτήσεις καὶ ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας· ἐνῶ τὰ τελευταῖα αὐτὰ — ἂν δεχτοῦμε ὅτι εἶναι τεκμηριωμένα — δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν ληφθεῖ παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν *ἄρνηση τῆς μέχρι τώρα ὑπάρχουσας φιλοσοφίας*, τῆς φιλοσοφίας σὰν φιλοσοφίας. Ἐπιφυλασσόμεστε νὰ κάνουμε μιὰ ἀκριβέστερη περιγραφή τοῦ κόμματος αὐτοῦ. Τὸ κύριο μειονέκτημά του μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ ἔτσι: *Πιστεψε ὅτι μποροῦσε νὰ πραγματώσει τὴ φιλοσοφία χωρὶς νὰ τὴν ξεπεράσει*.

Ἡ κριτικὴ τῆς *γερμανικῆς φιλοσοφίας, τοῦ Κράτους καὶ τοῦ δικαίου*, τῆς ὁποίας ὁ *Χέγκελ* ἔδωσε τὴ συνεπέστερη, τὴν πλουσιότερη καὶ τὴν τελευταία τῆς ἔκδοσης, εἶναι ταυτόχρονα ἡ κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ σύγχρονου Κράτους καὶ τῆς ἀντίστοιχης πραγματικότητος, καὶ ἡ ἀποφασιστικὴ ἄρνηση κάθε προηγούμενου *τρόπου* τῆς *γερμανικῆς πολιτικῆς καὶ νομικῆς συνείδησης*. συνείδηση τῆς ὁποίας ἡ *θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου* ἀποτελεῖ τὴ διαπρεπέστερη καὶ τὴν καθολικότερη ἔκφραση, φτασμένη στὸ ἐπίπεδο ἐπιστήμης. Μόνο στὴ Γερμανία μποροῦσε νὰ γεννηθεῖ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ὁ ἀφηρημένος καὶ ὑπερβατικὸς αὐτὸς τρόπος στοχασμοῦ πάνω στὸ σύγχρονο κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ πραγματικότης παραμένει ἓνα «ἐπέκεινα» (ἀκόμα κι ἂν τὸ ἐπέκεινα αὐτὸ βρίσκεται ἀπλὰ καὶ μόνο ἐπέκεινα τοῦ Ρήνου)· ἀντίθετα ὅμως, ἡ *γερμανικὴ ἀντίληψη* γιὰ τὸ σύγχρονο Κράτος, ποὺ κάνει ἀφαίρεση τοῦ *πραγματικοῦ ἀνθρώπου*, δὲν ἦταν δυνατὴ παρὰ ἐπειδὴ καὶ στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ ἴδιο τὸ σύγχρονο Κράτος κάνει ἀφαίρεση τοῦ *πραγματικοῦ ἀνθρώπου* ἢ ποὺ δὲν ἱκανοποιεῖ τὸν *ὀλοκληρωμένο ἄνθρωπο* παρὰ μὲ φανταστικὸ τρόπο. Στὴν πολιτικὴ, οἱ Γερμανοὶ *στοχάστηκαν* αὐτὸ ποὺ οἱ ἄλλοι *ἔκαναν*. Ἡ Γερμανία ἦταν ἡ *θεωρητικὴ τους συνείδηση*. Ἡ ἀλαζονικὴ ἀφαίρεση καὶ μεταρσίωση τῆς σκέψης συμπορεύθησαν πάντα μὲ τὴ στενότητα καὶ τὴ φτήνεια τῆς *γερμανικῆς πραγματικότητος*. Ἄν τὸ status quo τοῦ *γερμανικοῦ κρατικοῦ συστήματος* ἐκφράζει τὸ ancien régime στὴν τελειότητά του, — τελειότητα τοῦ ἀγκαθιοῦ τοῦ *χωμένου βαθεῖα* στὴ σάρκα τοῦ σύγχρονου Κράτους, — τὸ status quo τῆς *γερμανικῆς ἐπιστήμης τοῦ Κράτους* ἐκφράζει τὸ σύγχρονο Κράτος στὴν ἀτέλειά του: ἐκφράζει τὴν ἀρρώστια τῆς ἴδιας τῆς σάρκας.

Κι ἀπὸ μόνο τὸ χαρακτῆρα τῆς, τοῦ ὀρκισμένου ἀντίπαλου τῆς παλαιᾶς μορφῆς τῆς *γερμανικῆς πολιτικῆς συνείδησης*, ἡ κριτικὴ τῆς *θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου* δὲν ἀναζητᾷ στὸν ἑαυτὸ τῆς τὸ σκοπὸ τῆς, ἀλλὰ κατευθύνεται πρὸς *στόχους*, γιὰ τὴ λύση τῶν ὁποίων μόνο ἓνας τρόπος ὑπάρχει: ἡ *πρακτικὴ*.

Τίθεται τότε τὸ ἐρώτημα: ἡ Γερμανία μπορεῖ νὰ φτάσει σὲ μιὰ *πρακτικὴ à la hauteur des principes*, δηλαδὴ σὲ μιὰ ἐπανάσταση ποὺ νὰ τὴν ἀνυψώσει ὄχι μόνο στὸ ἐπίσημο ἐπίπεδο τῶν σύγχρονων λαῶν ἀλλὰ στὸ *ὑψος τοῦ ἀνθρώπου* ποὺ θὰ εἶναι τὸ ἄμεσο μέλλον τῶν λαῶν αὐτῶν;

Ἄναμφίβολα, τὸ ὄπλο τῆς κριτικῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν κριτικὴ τῶν ὄπλων, ἡ ὕλικὴ δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ νικηθεῖ παρὰ μόνο ἀπὸ τὴν ὕλικὴ δύναμη, ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία γίνεται κι αὐτὴ δύναμη ἀφότου κατακτήσει τὶς μάζες. Ἡ θεωρία εἶναι ἱκανὴ νὰ κατακτήσει τὶς μάζες ὅταν ἀποδεικνύει ad hominem καὶ προβαίνει σὲ ad hominem ἀποδείξεις, ἀφότου γίνῃ ριζοσπαστικὴ. Ριζοσπαστικὴ σημαίνει νὰ πιάνει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ ρίζα. Ἡ ρίζα ὅμως γιὰ τὸν

ἄνθρωπο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἡ φανερὴ ἀπόδειξη τοῦ ριζοσπαστισμοῦ τῆς *γερμανικῆς θεωρίας*, ἄρα καὶ τῆς *πρακτικῆς* τῆς δύναμης, εἶναι ὅτι ἔχει σὰν ἀφετηρία τὴν ἀποφασιστικὴ καὶ *θετικὴ* ἐξάλειψη τῆς θρησκείας. Ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας ὁδηγεῖ στὴ διδαχὴ ὅτι ὁ *ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὑπέρτατο ὄν γιὰ τὸν ἄνθρωπο*, δηλαδὴ στὴν *κατηγορικὴ ἐπιταγὴ* τῆς ἀνατροπῆς ὅλων τῶν σχέσεων ποὺ κάνουν τὸν ἄνθρωπο ἓνα ὄν ταπεινωμένο, ὑποδουλωμένο, ἐγκαταλειμμένο, περιφρονημένο, σχέσεων ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς καλύτερα νὰ τὶς χαρακτηρίσει παρὰ μὲ τὴν ἀναφώνηση ἐκείνῃ ἐνὸς Γάλλου ὅταν πληροφορηθῆκε τὴν ἐπιβολὴ φόρου στὰ σκυλιά: «Κακόμοιρα σκυλιά! Θέλουν νὰ σᾶς μεταχειριστοῦν σὰν ἀνθρώπους!»

Ἄκόμη καὶ ἱστορικὰ, ἡ *θεωρητικὴ χειραφέτηση* ἔχει γιὰ τὴ Γερμανία μιὰ εἰδικὰ *πρακτικὴ σημασία*. Πραγματικὰ, τὸ ἐπαναστατικὸ παρελθὸν τῆς Γερμανίας ἔχει *θεωρητικὸ χαρακτῆρα*, εἶναι ἡ *Μεταρρύθμιση*. Ὅπως κάποτε στὸ μυαλὸ τοῦ *μοναχοῦ*, ἔτσι καὶ τώρα στὸ μυαλὸ τοῦ *φιλόσοφου* ἀρχίζει ἡ ἐπανάσταση.

Ἄναμφίβολα ὁ *Λούθηρος* ἐξουδετέρωσε τὴ δουλειὰ ἀπὸ *εὐλάβεια* ἀντικαθιστώντας τὴ μὲ τὴ δουλειὰ ἀπὸ *πεποίθηση*. Τσάκισε τὴν πίστη στὴν ἐξουσία ἀποκαθιστώντας τὴν ἐξουσία τῆς πίστης.

Μετᾶτρεψε τοὺς παπάδες σὲ λαϊκοὺς μετατρέποντας τοὺς λαϊκοὺς σὲ παπάδες. Ἀπελευθέρωσε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ θρησκευτικὴ κἀνοντας τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπάλλαξε τὸ σῶμα ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες τοῦ ἀλυσσοδέοντος τὴν καρδιά.

Ἄν ὅμως ὁ προτεσταντισμὸς δὲν ἦταν ἡ *πραγματικὴ λύση* τοῦ προβλήματος, ἦταν ὁ σωστὸς τρόπος νὰ τεθεῖ τὸ πρόβλημα. Ἀπὸ ἐκεῖ κι ἔπειτα δὲν πρόκειται γιὰ τὴν *πάλη* τοῦ λαϊκοῦ ἐναντὶα στὸν παπᾶ, ἀλλὰ γιὰ τὴν *πάλη* ἐναντὶα στὸν παπᾶ *ποὺ ἔχει μέσα του*, ἐναντὶα στὴν *πάπαδοκρατικὴ* του φύση. Καὶ ὅπως ἡ μεταμόρφωση τῶν λαϊκῶν σὲ παπάδες — ἔργο τοῦ προτεσταντισμοῦ — *χειραφέτησε* τοὺς λαϊκοὺς ἐκείνους Πάπες, τοὺς *ἡγεμόνες*, μὲ ὀλόκληρη τὴν κλίκα τους τῶν προνομιοῦχων καὶ τῶν φιλισταίων, ἔτσι καὶ ἡ μεταμόρφωση ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῶν *παπαδοποιημένων* Γερμανῶν σὲ ἀνθρώπους θὰ ἀπελευθερώσει τὸ λαό. Ἄλλὰ ὅπως καὶ ἡ *χειραφέτηση* δὲν σταμάτησε στοὺς ἡγεμόνες, ἡ *ἐκκοσμίκευση* τῶν ἀγαθῶν δὲν θὰ σταματήσει στὴν *ἀπογύμναση* τῆς *Ἐκκλησίας*, ποὺ ἐφάρμοσε κυρίως ἡ ὑποκριτικὴ Πρωσσία. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ πόλεμος τῶν χωρικῶν, τὸ ριζοσπαστικότερο γεγονός τῆς *γερμανικῆς ἱστορίας*, ἀπέτυχε προσκρούοντας στὸ ἐμπόδιο τῆς *θεολογίας*. Σήμερα ποὺ ἡ ἴδια ἡ *θεολογία* ἀπέτυχε, τὸ πιὸ ἀνελεύθερο γεγονός τῆς *γερμανικῆς ἱστορίας*, τὸ status quo μας, θὰ συντριβεῖ πάνω στὴ *φιλοσοφία*. Τὴν παραμονὴ τῆς *Μεταρρύθμισης*, ἡ ἐπίσημη Γερμανία ἦταν ὁ πιὸ ὑποτακτικὸς ὑπῆρέτης τῆς Ρώμης. Τὴν παραμονὴ τῆς *Ἐπανάστασής* τῆς, εἶναι ὁ πιὸ ὑποτακτι-

κός υπηρέτης σε κάτι πολύ λιγότερο από τη Ρώμη, στην Πρωσσία και την Αυστρία, υπηρέτης των μεγαλογαιοκτημόνων και των φιλισταίων.

Φαίνεται ωστόσο ότι ένα ουσιαστικό εμπόδιο φράζει το δρόμο σε μια *ριζοσπαστική* γερμανική επανάσταση.

Οι επαναστάσεις έχουν ανάγκη από ένα *παθητικό* στοιχείο, μια *ύλική βάση*. Η θεωρία δεν πραγματώνεται ποτέ σ' ένα λαό παρά στο βαθμό που αποτελεί την πραγματοποίηση των αναγκών του. Το τεράστιο χάσμα που χωρίζει τις απαιτήσεις της γερμανικής σκέψης και τις απαντήσεις που της προμηθεύει η γερμανική πραγματικότητα θα έχει σαν επακόλουθο το διαζύγιο της κοινωνίας-των-ιδιωτών¹⁰ και του Κράτους καθώς και του έαυτού της; Οι θεωρητικές ανάγκες θα γίνουν άμεσα και πρακτικές; Δεν αρκεί να τείνει ή σκέψη να πραγματοποιηθεί, πρέπει και η πραγματικότητα να τείνει να γίνει σκέψη.

"Όμως η Γερμανία δεν ανέβηκε ταυτόχρονα με τους σύγχρονους λαούς τα ενδιάμεσα скаλοπάτια της πολιτικής χειραφέτησης. Ακόμη κι αυτά που ξεπέρασε στη θεωρία, δεν τα έχει ακόμη φτάσει στην πράξη. Πώς θα δρασκελίσει, μ' ένα μόνο επικίνδυνο άλμα, όχι μόνο τα ίδια της τα φράγματα, αλλά ταυτόχρονα και τα φράγματα που περιορίζουν τους σύγχρονους λαούς, φράγματα που θα πρέπει στην πραγματικότητα να της φαίνονται σαν ή απελευθέρωση από τα πραγματικά της φράγματα και που συνεπώς θα πρέπει να προσπαθήσει να τα φτάσει; Μια ριζική επανάσταση δεν μπορεί να είναι παρά ή επανάσταση ριζικών αναγκών, για την οποία φαίνεται ακριβώς ότι λείπουν οι προϋποθέσεις και το κατάλληλο έδαφος.

"Αν όμως η Γερμανία περιορίζεται στο να ακολουθεί, με την αφηρημένη δραστηριότητα της σκέψης της, την εξέλιξη των σύγχρονων λαών, χωρίς να συμμετέχει ενεργά στις πραγματικές μάχες που σημάδεψαν την εξέλιξη αυτή, έχει από την άλλη πλευρά μοιραστεί τα βάσανα της εξέλιξης τούτης, χωρίς να έχει μοιραστεί και τις χαρές της, τη μερική ικανοποίηση. Στην αφηρημένη δράση από τη μία, αντιστοιχεί ή αφηρημένη κακουχία από την άλλη. "Έτσι η Γερμανία θα βρεθεί κάποια μέρα στο επίπεδο της ευρωπαϊκής παρακμής χωρίς να έχει ποτέ βρεθεί στο επίπεδο της ευρωπαϊκής χειραφέτησης. Θα συγκρίνεται μ' ένα λάτρη του φετιχισμού που τον κατατρώνε οι άρρώστους του χριστιανισμού.

"Αν εξετάσουμε κατ' αρχήν τις *γερμανικές κυβερνήσεις*, θα βρούμε ότι οι περιστάσεις, ή κατάσταση της Γερμανίας, ή κατάσταση της γερμανικής κουλτούρας και, τέλος, ένα ευνυχές ένστικτο τις έχουν ώθησει στο να συνδυάζουν τα *πολιτισμένα μειονεκτήματα των σύγχρονων Κρατών* — των οποίων τα πλεονεκτήματα δεν έχουμε — με τα *βαρβαρικά μειονεκτήματα* του ancien régime — τα οποία απολαμβάνουμε στην πληρότητά τους. "Έτσι λοιπόν η Γερμανία υποχρεώνεται να συμμετέχει όλο και πιο πολύ, αν όχι στον όρθολογισμό, τουλάχιστο

στον παραλογισμό ακόμη και κρατικών μορφών που βρίσκονται πέρα από το δικό της status quo. "Υπάρχει π.χ. άλλη χώρα στον κόσμο που να συμμερίζεται με τόση αφέλεια όλες τις αυταπάτες του συνταγματικού καθεστώτος χωρίς να παίρνει μέρος στις πραγματικότητές του, όσο ή λεγόμενη συνταγματική Γερμανία; "Η μήπως δεν είναι αναγκαίο εύρημα μιάς γερμανικής κυβέρνησης ο συνδυασμός της γείαινας της λογοκρισίας μ' αυτή των γαλλικών σεπτεμβριανών νόμων¹¹, που προϋποθέτουν την ελευθερία του τύπου; "Όπως στο ρωμαϊκό Πάνθεο μπορούσε κανείς να βρει τους θεούς όλων των εθνών, έτσι και στην "Αγία Γερμανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μπορεί να βρει τα *άμαρτήματα* όλων των μορφών διακυβέρνησης. "Ο έκλεκτικισμός αυτός θα φτάσει σ' ένα επίπεδο αδιανόητο ως τώρα: εγγύηση γι' αυτό είναι προπάντων η πολιτικο-αισθητική λαιμαργία ενός γερμανού βασιλιά*· ο μονάρχης αυτός όνειρεύεται να παίξει όλους τους ρόλους της βασιλείας, φεουδαλικής ή γραφειοκρατικής, απόλυτης ή συνταγματικής, αν όχι μέσω του λαού, τουλάχιστον μέσω του *προσώπου* του, αν όχι για το λαό, τουλάχιστον για τον έαυτό του. "Η Γερμανία — δηλαδή ή *ενσάρκωση της ανεπάρκειας της παρούσας πολιτικής πραγματικότητας* — δεν θα μπορέσει να γκρεμίσει τα ειδικά γερμανικά φράγματα χωρίς να γκρεμίσει και το γενικό φράγμα της τρέχουσας πολιτικής πραγματικότητας.

Ουτοπικό όνειρο για τη Γερμανία δεν είναι ή *ριζική επανάσταση*, δεν είναι ή *καθολική ανθρώπινη* χειραφέτηση, αλλά αντίθετα ή μερική χειραφέτηση, ή πολιτική μόνο επανάσταση, ή επανάσταση που θα αφήσει όρθιους τους στύλους του οικοδομήματος. Ποιά είναι ή βάση μιάς μερικής, απλώς πολιτικής επανάστασης; Τούτη: ένα τμήμα της *κοινωνίας-των-ιδιωτών* χειραφετείται και κατορθώνει να εξουσιάσει το σύνολο της κοινωνίας, μια όρισμένη τάξη επιχειρεί, ξεκινώντας από την *ιδιαιτέρη κατάσταση* της, τη γενική απελευθέρωση της κοινωνίας. "Η τάξη αυτή απελευθερώνει την κοινωνία ολόκληρη, αλλά μόνο με τον όρο ότι η κοινωνία ολόκληρη βρίσκεται στην κατάσταση της τάξης αυτής, κατέχει π.χ. χρήμα και μόρφωση ή μπορεί να τα αποκτήσει αν θέλει.

Καμιά τάξη της κοινωνίας-των-ιδιωτών δεν μπορεί να παίξει το ρόλο αυτό χωρίς να προκαλέσει, σ' αυτή την ίδια και στη μάζα, μια στιγμή ένθουσιασμού, μια στιγμή όπου συναδελφώνεται τότε με την κοινωνία γενικά και συναντιέται μ' αυτή· συγχωνεύεται τότε με την κοινωνία, ή κοινωνία νοιώθει και βλέπει σ' αυτή τον καθολικό της εκπρόσωπο, τα δικαιώματα και οι διεκδικήσεις της είναι δικαιώματα και διεκδικήσεις της ίδιας της κοινωνίας· ή τάξη αυτή είναι το κεφάλι και ή καρδιά της κοινωνίας. Μόνο στο όνομα των γενικών δικαιωμά-

* Αναφέρεται στο βασιλιά της Πρωσίας Φρειδερίκο IV.

των της κοινωνίας μιὰ ἐπὶ μέρους τάξη μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὴ γενικὴ κυριαρχία. Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ καταλάβει μὲ ἔφοδο τὴ θέση αὐτῆ τοῦ ἐλευθερωτῆ, καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ καταφέρει νὰ ἐκμεταλλεῖται πολιτικὰ ὅλες τὶς ἄλλες σφαῖρες τῆς κοινωνίας πρὸς ὄφελος τῆς δικῆς της, ἢ ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς διανοητικῆς της ἀξίας δὲν ἀρκοῦν. Γιὰ νὰ ἐναρμονιστοῦν ἢ ἐπανάσταση ἐνὸς λαοῦ καὶ ἢ χειραφέτηση μιᾶς ἐπὶ μέρους τάξης τῆς κοινωνίας, γιὰ νὰ μπορέσει ἕνα ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ της σύνολα νὰ περάσει γιὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, πρέπει, ἀντίθετα, ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας νὰ συγκεντρώνονται σὲ μιὰ ἄλλη τάξη, πρέπει ἕνα συγκεκριμένο στρώμα νὰ εἶναι ὑποκείμενο γενικοῦ σκανδάλου, ἢ ἐνσάρκωση τοῦ γενικοῦ φραγμοῦ, πρέπει μιὰ ἰδιαίτερη κοινωνικὴ σφαῖρα νὰ προσωποποιεῖ τὸ *διαβόητο ἔγκλημα* ὁλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἔτσι ὥστε ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴ σφαῖρα αὐτὴ νὰ φαίνεται καὶ σὰν αὐτοαπελευθέρωση ἀπὸ τὶς ἄλυσίδες. Γιὰ νὰ μπορέσει μιὰ κοινωνικὴ σφαῖρα νὰ γίνῃ ἢ ἀπελευθερωτικὴ *par excellence* σφαῖρα πρέπει, ἀντίστροφα, μιὰ ἄλλη σφαῖρα νὰ εἶναι ἐκεῖνη ποὺ ὑποδουλώνει. Ὁ γενικὸς χαρακτήρας τῆς γαλλικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ γαλλικοῦ κλήρου ἦταν ἢ προϋπόθεση γιὰ τὸν γενικὰ θετικὸ χαρακτήρα τῆς τάξης ποὺ βρισκόταν πιὸ κοντὰ καὶ ἀντίθετα σ' αὐτούς: τῆς *ἀστικῆς τάξης*.

Ὅμως, σὲ κάθε ἐπὶ μέρους τάξη στὴ Γερμανία, λείπει ὄχι μόνο ἢ συνέπεια, ἢ δηκτικότητα, τὸ θάρρος καὶ ὁ κυνισμὸς ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ τὶς κάνουν τοὺς ἀρνητικοὺς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνίας. Λείπει ἀκόμη σὲ καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἢ πλατύτητα ἐκεῖνη πνεύματος ποὺ θὰ τῆς ἐπέτρεπε νὰ ταυτιστεῖ, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ, μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο ποὺ ἐξυψώνει τὴν ὑλικὴ δύναμη καὶ τὴ μετατρέπει σὲ πολιτικὴ ἐξουσία, ἢ ἐπαναστατικὴ ἐκεῖνη τόλμη ποὺ αὐθαδιάζει κατὰμουτρα στὸν ἀντίπαλο: *Δὲν εἶμαι τίποτα καὶ θάπρεπε νὰ εἶμαι τὸ πᾶν*. Τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς γερμανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐντιμότητας, ὄχι μόνο τῶν ἀτόμων ἀλλὰ καὶ τῶν τάξεων, εἶναι ἀντίθετα ὁ *μετριοπαθὲς ἐγωισμὸς* ποὺ περιφέρει τὴ στενότητά του καὶ ἀφήνει νὰ τὴ χρησιμοποιοῦν ἐναντίά του. Οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων σφαιρῶν τῆς γερμανικῆς κοινωνίας δὲν εἶναι λοιπὸν δραματικὸ ἀλλὰ ἐπικοῦ χαρακτήρα. Καθεμιὰ ἀπὸ αὐτὲς ἀρχίζει ν' ἀποκτᾶ αὐτοσυνείδηση καὶ νὰ ἐγκαθίσταται πλαίϊ στὶς ἄλλες μὲ τὶς ἰδιαίτερες φιλοδοξίες της, ὄχι ἀφότου ὑποστῆ μιὰ πίεση ἀλλὰ ἀφότου οἱ περιστάσεις, χωρὶς νὰ ἐπιδράσει αὐτὴ καθόλου, δημιουργήσουν ἕνα ἄλλο χαμηλότερο στρώμα, πάνω στὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀσκήσει πίεση. Ἀκόμη καὶ ἢ *ἐμπιστοσύνη* ποὺ *τρέφει* στὸν *ἑαυτὸ* της ἢ *γερμανικὴ μεσαία τάξη*, στὸ *ἠθικὸ πεδίο*, δὲν στηρίζεται παρὰ στὴ συνείδηση ὅτι εἶναι ὁ καθολικὸς ἐκπρόσωπος τῆς φιλισταϊκῆς μετριότητος ὅλων τῶν ἄλλων τάξεων. Δὲν εἶναι μόνο οἱ Γερμανοὶ βασιλιάδες ποὺ ἀνεβαίνουν στὸ θρόνο *mal à propos*, ὅλες οἱ σφαῖρες τῆς κοινωνίας-τῶν-ιδιωτῶν γνωρίζουν τὴν ἥττα πρὶν

γιορτάσουν τὴ νίκη τους, ὑψώνουν τὸ φράγμα τους πρὶν ξεπεράσουν τὸ φράγμα ποὺ τὶς σταματᾷ, δείχνουν τὴ μετριότητά τους πρὶν μπορέσουν νὰ δείξουν τὸ μεγαλεῖο τους, ἔτσι ὥστε ἀκόμη καὶ ἢ εὐκαιρία νὰ παίξουν ἕνα μεγάλο ρόλο ἔχει παρέλθει πρὶν ἀκόμη ἐμφανιστεῖ, ἔτσι ὥστε κάθε τάξη, ἄμεσως μόλις ἀρχίσει τὴν πάλη μὲ τὴν τάξη ποὺ βρίσκεται πάνω ἀπὸ αὐτὴν, ἔχει κιόλας ἐμπλακεῖ στὴν πάλη μὲ τὴν τάξη ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ αὐτὴν. Οἱ ἡγεμόνες βρίσκονται σὲ πάλη μὲ τὴ βασιλεία, ὁ γραφειοκράτης μὲ τὴν ἀριστοκρατία, ὁ ἀστὸς μὲ ὅλους αὐτούς, ἐνῶ ὁ προλετάριος ἀρχίζει ἤδη τὴν πάλη μὲ τοὺς ἀστὸς. Ἀμέσως μόλις τολμήσει ἢ μεσαία τάξη νὰ ἐγκλωπθεῖ τὴν ἰδέα τῆς χειραφέτησης, ἢ ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ ἢ πρόοδος τῆς πολιτικῆς θεωρίας κάνουν φανερὸ ὅτι ἢ ἴδια αὐτὴ ἢ ὀπτικὴ ἔχει ξεπεραστεῖ ἢ ἔχει τουλάχιστο γίνῃ προβληματικὴ.

Στὴ Γαλλία, ἀρκεῖ νὰ εἶσαι κάτι γιὰ νὰ θέλεις νὰ γίνεις τὸ πᾶν. Στὴ Γερμανία πρέπει νὰ μὴν εἶσαι τίποτα γιὰ νὰ μὴν πρέπει νὰ ἀπαρνηθεῖς τὸ πᾶν. Στὴ Γαλλία, ἢ μερικὴ χειραφέτηση εἶναι ἢ βάση τῆς καθολικῆς χειραφέτησης. Στὴ Γερμανία, ἢ καθολικὴ χειραφέτηση εἶναι ἢ *conditio sine qua non* κάθε μερικῆς χειραφέτησης. Στὴ Γαλλία ἢ ὀλικὴ ἀπελευθέρωση θὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα μιᾶς σταδιακῆς ἀπελευθέρωσης, στὴ Γερμανία ἀπὸ τὴν ἀδυναμία νὰ γίνῃ κάτι τέτοιο. Στὴ Γαλλία κάθε τάξη τοῦ λαοῦ εἶναι ἕνας *πολιτικὸς ἰδεολογιστὴς* καὶ δὲν ἀποκτᾶ αὐτοσυνείδηση σὰν ἐπὶ μέρους τάξη, ἀλλὰ σὰν ἐκπρόσωπος τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν γενικά. Ὁ *ρόλος τοῦ ἀπελευθερωτῆ* περνᾷ, λοιπὸν, μέσα ἀπὸ μιὰ δραματικὴ κίνηση, μὲ τὴ σειρά στὶς διάφορες τάξεις τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, πρὶν φτάσει, τέλος, στὴν τάξη ποὺ πραγματώνει τὴν κοινωνικὴ ἐλευθερία, ὄχι πιά ὑποθέτοντας σὰν ὑπαρκτὲς μερικὲς ἐξωτερικὲς στὸν ἄνθρωπο (ἂν καὶ διαμορφωμένες ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία) προϋποθέσεις, ἀλλὰ ἀντίθετα ὀργανώνοντας ὅλους τοὺς ὄρους τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐλευθερία. Στὴ Γερμανία ἀντίθετα, ὅπου ἢ πρακτικὴ ζωὴ εἶναι τόσο στερημένη πνεύματος ὅσο ἢ ζωὴ τοῦ πνεύματος εἶναι στερημένη πρακτικῆς, οὔτε μιὰ τάξη τῆς κοινωνίας-τῶν-ιδιωτῶν δὲν αισθάνεται τὴν ἀνάγκη, οὔτε ἔχει τὴν ἰκανότητα, νὰ προωθήσει τὴν χειραφέτηση, πρὶν ἐξαναγκαστεῖ σ' αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἄμεσὴ της κατάσταση, ἀπὸ τὴν *ὕλικὴ* ἀναγκαιότητα, ἀπὸ τὶς *ἴδιες* της τὶς ἄλυσίδες.

Ποῦ λοιπὸν βρίσκεται ἢ θετικὴ δυνατότητα τῆς γερμανικῆς χειραφέτησης;

Ἀπάντηση: στὴ διαμόρφωση μιᾶς τάξης μὲ *ριζικὲς ἄλυσίδες*, μιᾶς τάξης τῆς κοινωνίας-τῶν-ιδιωτῶν ποὺ νὰ μὴν εἶναι τάξη τῆς κοινωνίας-τῶν-ιδιωτῶν, ἐνὸς κοινωνικοῦ στρώματος ποὺ νὰ εἶναι ἢ διάλυση ὅλων τῶν στρωμάτων, μιᾶς σφαῖρας ποὺ νὰ ἔχει χαρακτήρα καθολικότητος ἐξ αἰτίας τῆς καθολικότητος τῶν παθῶν της, ποὺ νὰ μὴ διεκδικεῖ τὸ *ἐπὶ μέρους* δικαίωμα, γιὰτὶ ἔχει ὑποστῆ ὄχι μιὰ *ἐπὶ μέρους ἀδικία*

ἀλλά τὴν ἀδικία καθ' ἑαυτή, πού νὰ μὴν μπορεῖ πιά νὰ ἐπαίρεται γιὰ ἕναν ἱστορικὸ τίτλο, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἕναν τίτλο ἀνθρώπινο, πού νὰ μὴ βρίσκεται σὲ ἀποκλειστικὴ ἀντίθεση μὲ τὶς συνέπειες, ἀλλὰ σὲ συστηματικὴ ἀντίθεση μὲ τὶς προϋποθέσεις τοῦ γερμανικοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος, μιᾶς σφαίρας τέλος πού νὰ μὴν μπορεῖ νὰ χειραφετηθεῖ χωρὶς νὰ χειραφετηθεῖ ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες σφαῖρες τῆς κοινωνίας καὶ χωρὶς μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ χειραφετήσῃ ὅλες τὶς ἄλλες σφαῖρες τῆς κοινωνίας, πού νὰ εἶναι, μὲ μιὰ λέξη, ἡ ὀλικὴ ἀπώλεια τοῦ ἀνθρώπου καί, ἄρα, νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἐπανακτήσῃ τὸν ἑαυτό της χωρὶς μιὰ ὀλικὴ ἐπανάκτηση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ διάλυση αὐτῆς κοινωνίας, πραγματωμένη σὲ μιὰ ἐπὶ μέρους τάξη, εἶναι τὸ προλεταριάτο¹².

Τὸ προλεταριάτο μόλις ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται στὴ Γερμανία, χάρις στὶς ἀπαρχές τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης, γιατί δὲν εἶναι ἡ φτώχεια πού προέρχεται ἀπὸ φυσικοὺς νόμους, ἀλλὰ ἡ τεχνητὰ δημιουργημένη φτώχεια, δὲν εἶναι ἡ σύνθλιψη τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων πού μηχανικὰ προκαλεῖται ἀπὸ τὸ βάρος τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη μάζα ἡ προερχόμενη ἀπὸ τὴ βίαιη διάλυση τῆς κοινωνίας αὐτῆς, καί, κατ' ἀρχὴν, ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν μεσαιῶν τάξεων, πού συγκροτεῖ τὸ προλεταριάτο, ἂν καὶ σιγὰ-σιγὰ, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, οἱ ἀπὸ φυσικοῦ τους φτωχοὶ καὶ οἱ δουλοπάροικοι τῆς γερμανοχριστιανικῆς κοινωνίας πυκνώνουν κι αὐτοὶ τὶς γραμμές του.

Ἀναγγέλλοντας τὴ διάλυση τῆς προγενέστερης τάξης τοῦ κόσμου, τὸ προλεταριάτο δὲν κάνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐκφράζει τὸ μυστικὸ τῆς ἴδιας του τῆς ὑπαρξης, γιατί εἶναι ἡ ντε φάκτο διάλυση τῆς τάξης αὐτῆς. Ζητώντας τὴν ἀρνηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τὸ προλεταριάτο ἀνυψώνει σὲ ἀρχὴ τῆς κοινωνίας ἐκεῖνο πού ἡ κοινωνία ἔθεσε σὰν ἀρχὴ γι' αὐτό, αὐτὸ πού προσωποποιεῖ, χωρὶς νὰ ἔχει αὐτὸ τὸ ἴδιο συμμετάσχει σὲ τοῦτο καθόλου, μιὰ καὶ εἶναι τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνίας. Ὁ προλετάριος λοιπὸν βρίσκεται, σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμον τοῦ μέλλοντος, νὰ ἔχει τὸ ἴδιο δικαίωμα πού ἔχει ὁ Γερμανὸς βασιλιάς σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμον τοῦ παρόντος, ὅταν λέει γιὰ τὸ λαὸ πὼς εἶναι ὁ λαὸς του, ὅπως λέει γιὰ τὸ ἄλογο πὼς εἶναι τὸ ἄλογό του. Ὁ βασιλιάς, διακηρύσσοντας πὼς ὁ λαὸς εἶναι ἀτομικὴ του ἰδιοκτησία, ἐκφράζει ταυτόχρονα καὶ τὸ ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἰδιοκτήτης εἶναι βασιλιάς.

Ἡ φιλοσοφία βρίσκει στὸ προλεταριάτο τὰ ὄλικά της ὄπλα, ὅπως τὸ προλεταριάτο βρίσκει στὴ φιλοσοφία τὰ πνευματικά του ὄπλα, κι ἀμέσως μόλις ἡ ἀστραπή τῆς σκέψης θὰ χτυπήσῃ κατάκαρδα τὸ παρθένο τοῦτο λαϊκὸ ἔδαφος, θὰ συντελεστεῖ ἡ χειραφέτηση πού θὰ κάνει τοὺς Γερμανοὺς ἀνθρώπους.

Ἄς συνοψίσουμε τὸ συμπέρασμα μας:

Ἡ μόνη δυνατὴ ἀπελευθέρωση τῆς Γερμανίας στὴν πράξη εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς θεωρίας πού διακηρύσσει ὅτι ὁ

ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὑπέρτατο ὄν γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Στὴ Γερμανία, ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ μεσαιῶνα δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ ἂν ὑπάρξῃ ταυτόχρονα ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὰ μερικῶν χαρακτήρα ξεπεράσματα τοῦ μεσαιῶνα. Στὴ Γερμανία καμιά μορφή δουλείας δὲν μπορεῖ νὰ συντριβεῖ χωρὶς νὰ συντριβεῖ κάθε μορφή δουλείας. Ἡ Γερμανία πού πηγαίνει στὸ βάθος τῶν πραγμάτων, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπαναστατήσῃ χωρὶς νὰ κάνει ἐπανάσταση συνθέμελα. Χειραφέτηση τοῦ Γερμανοῦ σημαίνει χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κεφαλὴ τῆς χειραφέτησης αὐτῆς εἶναι ἡ φιλοσοφία, καρδιά της τὸ προλεταριάτο¹³. Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς νὰ ἐξαλείψῃ τὸ προλεταριάτο, τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ χωρὶς νὰ πραγματώσῃ τὴ φιλοσοφία.

Ὅταν ὅλες οἱ ἐσωτερικὲς προϋποθέσεις θὰ ἔχουν πληρωθεῖ, ἡ μέρα τῆς γερμανικῆς ἀνάστασης θὰ ἀναγγελεθῇ ἀπὸ τὸ λάλημα τοῦ γαλατικοῦ κόκορα.

Γράφτηκε ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1843 μέχρι τὸ Γενάρη 1844.

Πρωτοδημοσιεύτηκε στὴν *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1844.

Ἵπογραφή: Karl Marx